

DIŞ BORÇLANMANIN SINIRI VE TÜRKİYE

Sevda OPUŞ*

ÖZET

Dış borç, ülkelerin ekonomik kalkınmalarında tartışmasız çok önemli yere sahip olan bir finansal kaynaktır. Ülkelerin bu finansal kaynaktan optimal ölçüde yararlanabilmeleri için ekonominin masnetme kapasitesi, ödemeler bilançosu dengesi, dış borcun vadesi, kısa ve uzun dönem dış borç servisi kapasitesi göstergeleri açısından bir sınır belirlemeleri gerekmektedir. Bu kriterlerden hareketle yapılan bu çalışmada dış borçlanma konusunda teorik bilgiler verildikten sonra Türkiye'nin 1980-2000 döneminde dış borçlanmanın sınırına gelip gelmediği, birtakım iktisadi göstergelerden hareketle analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular, ekonominin masnetme kapasitesi, dış borcun vadesi, dış borç stoku / ihracat, dış borç servisi / GSMH, dış borç servisi / ihracat, ihracat / GSMH ve ithalat / GSMH açısından Türkiye'nin söz konusu dönemde genel olarak dış borçlanma sınırını aştığını göstermektedir.

GİRİŞ

Kaynakların dünya ülkeleri arasındaki dengesiz dağılımı, ülkelerarası gelişmişlik farkları ve gelişen uluslararası ilişkiler nedeniyle ülkelerin iç kaynakları, ekonomik kalkınmanın finansmanında yetersiz kalmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) ekonomik büyümenin hızlandırılması için gerekli yatırımların yurt içi kaynaklardan karşılanamaması, dış borçlara olan ihtiyacı giderek artırmıştır (Abit, 1999: 1). Bu ihtiyaç ülke ekonomisi için de söz konusu olmuş, özellikle 1950 sonrasında yabancı sermaye, dış yardım ve yabancı krediler elde etme konusunda köklü ekonomi politikası değişikliği uygulayarak dış borçlanma olanaklarını artıran Türkiye, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek ve devam ettirebilmek için sermaye, teknoloji ve nitelikli insan gücü yetersizlikleri dolayısıyla dış kaynak aramaya ve dış borçlanmaya yönelmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 83, 110).

Dışarıdan sağlanan borç, başlangıçta ülkedeki mevcut kaynaklara ek bir kaynak niteliğindedir. Bu parasal destek ülke kaynaklarını yükseltip sermaye birikim oranını artırarak yatırımları ve dolayısıyla da ekonomik büyüme hızını artırmaktadır. Böylece dış borçlar düzenli bir şekilde ödenmekte ve dış kaynak konusunda ülkenin dışa bağımlılığı azalmaktadır (Tezel, 1995: 8).

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü

Dış borçlanmanın ekonomik yararlarına rağmen, alınan dış kaynakların gereksiz ve lüks tüketim malları ithalatında kullanılması, borç ödeyebilmek için tekrar borç alınması, alınan borcun GSMH'nin belirli bir oranını aşması durumunda dış borç kullanan ülke açısından dış borçlanma ekonomik açıdan yararlı olmaktan çıkmaktadır (Seyidoğlu, 1999, 697).

Dış borçlanmada sınırın ele alındığı bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dış borçlanma ve dış borçlanmanın sınırıyla ilgili genel bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde ise Türkiye'nin 1980-2000 dönemindeki dış borçlanmanın sınırı ile ilgili istatistiki veriler değerlendirilmektedir. Çalışma sonuç ve öneriler kısmıyla son bulmaktadır.

I. DIŞ BORÇLANMANIN SINIRI ÜZERİNE LİTERATÜR İNCELEMESİ

Ülkelerin ekonomik yapılarını önemli ölçüde etkileyen dış borçlanma, birçok kalkınma iktisatçısı tarafından 1960'lı yıllardan itibaren hem teorik hem de ampirik boyutta incelenmektedir. 1962 yılında Rosenstein – Rodan tarafından yapılan ilk ampirik çalışmayla iktisat literatürüne giren dış borçlanma konusunda günümüze kadar oldukça zengin bir literatür oluşmuştur. Mevcut literatürde, dış borçlanmanın sınırlandırılmasının gerekli olup olmadığı konusundaki belli başlı çalışmaları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

P. N. Rosenstein – Rodan (1962: 107-138); H. Chenery and W. Strout (1966: 979-733); G. F .Papenek (1973: 120-130); C. Stoneman (1975: 11-26); R. D. Singh (1985: 216-232); M. A. C. Sosa (1986: 28-32); D. Clark (1992: 189-197) tarafından yapılan ampirik çalışmaların dış borçlanmaya sınır konulmasının özellikle GOÜ'lerde ekonomik kalkınmayı engelleyeceği ve ekonomik olarak kısır döngüye girilmesine neden olacağı fikrinde birleştikleri görülmektedir. Bu iktisatçılara göre dış borç dahil tüm yabancı kaynak akışı daha yüksek bir sermaye donanımını ortaya çıkarmaktadır.

Bu ortak görüşe karşın, (M. A. Rahman (1968: 123-130); M. El – Shibly (1984: 125-145); J. Morisset (1986: 1709-1715); M. J. Fry (1986: 57-73); S. Claessens (1990: 1671-1677); I. Ottani and D. Villanueva (1990: 769-783); J. Kaminarides and E. Nissan (1993: 227-232); D. S. Glasberg and K. B. Ward (1993: 703-719); P. Sanjib (1994: 129-139); B. Gedikli (1997: 24-31); WorldViews (1997: 1-2); T. V. Hees, H. Meilink and R. Martin (1999: Seminar); T. Evgin (2000: 10-11); H. Tandırcıoğlu (2000: 1-20); BBC News (2001: 27 Sept.) ve A. M. Talha (2002: Dawn News)) tarafından yapılan çalışmalarda, belirli bir düzeyden sonra dış borçlanmanın ülkelerin ekonomik yapılarını bozarak ekonomik gerilemeye neden olduğu ve ülkeleri borç sarmalına sokarak borç krizine sürüklediği ileri sürülmüştür 1982 yılında Meksika'nın borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesi ve dış borçlanmanın bir çok GOÜ ekonomisinde gittikçe yaygınlaşan bir problem haline dönüşmesi, dış borçlanmanın sınırlandırılması gerektiğini savunan çalışmalara destek teşkil etmiştir.

II. DIŞ BORÇLANMANIN NEDENLERİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

Dış borçlanmanın sınırı konusuna geçmeden önce dış borçların nedenleri ve ekonomik etkileri üzerinde durulması gerekir. Çünkü dış borçlanmanın nedenlerini ve ekonomik etkilerini bilmek, dış borç alan ülkelerin dış borç sorununu hangi boyutlarda yaşadığını, dış borçların sürdürülebilirliği açısından gerekli tespitlerin yapılıp yapılmadığını ve bu sorununun aşılması için gereken önlemlerden biri olan dış borçlanmanın sınırlandırılmasına gerek olup olmadığını tespit etmek açısından önemlidir.

A. Dış Borç Kavramı

Yurt içi birikimlerin ekonomik büyüme için gerekli yatırımları finanse etmedeki yetersizliği nedeniyle ülkeler dış borç arayışına yönelmektedir. Dış borç, bir devletin yabancı ülke ve/veya uluslararası kuruluşlardan sağladığı, dış ekonomik ilişkilere neden olan, yabancı para cinsinden sermaye akımları olarak tanımlanmaktadır (Yaşa, 1971: 66).

Borçlanma, hem devlete gelir sağlayan hem de borcun anapara ve faiz ödemeleri nedeniyle harcama yaratan çift karakterli bir finansman kaynağıdır. Borçlanma, borç veren ile borçlanan arasında satın alma gücü transferidir. Bu transfer işleminin temel özellikleri ise ihtiyari olması, belli bir sözleşmeye bağlı olması, geçici olması ve karşılıklı olmasıdır (Türk, 1992: 273).

B. Dış Borçlanmanın Nedenleri

Dış borçlanma özellikle uzun dönemli ve ülkeye büyük faydalar sağlayacak yatırım projelerinin hayata geçirilmesinde önemlidir. Çünkü üretime yönelik yatırımlar, hem toplam ve kişi başına düşen reel gelirin büyütülmesinde, hem de iktisadi kalkınmanın sağlanmasında belkemiğı durumundadır (İnce, 1996: 60-62). Yatırımlar için gerekli olan kaynakları karşılamada ülkelerin ekonomik yapıları ve sermaye piyasaları yetersiz ise büyüme için gerekli olan kaynaklar dışarıdan sağlanmaya çalışılır (Ulusoy, 2001: 32-33; Zıllıoğlu, 1984: 5). Dış borca yönelmenin diğer nedenleri Şu şekilde sıralanabilir.

- Milli geliri artırmak,
- İstihdamı genişletmek,
- Ödemeler dengesindeki dengeyi sürdürmek,
- Fiyat istikrarını devam ettirmek,
- Gelir dağılımını yeniden düzenlemek,
- Dengeli bölgesel gelişmeyi sağlamak (Evgin, 2000: 2).

C. Dış Borcun Ekonomik Etkileri

Gelişmekte olan ülkelerde refah artışı için ekonomik kalkınmaya ihtiyaç vardır. Ekonomik açıdan kalkınma, gelir artışı yanında ekonomik, sosyal ve kurumsal yapının da değişmesini kapsamaktadır. Ekonomik kalkınma GSMH'dan

yatırımlara ayrılan paya, yatırımlar ise kaynak artışına bağlıdır. Ancak bu noktada gelişmekte olan ülkeler Nurkse'nin ifadesiyle fakirliğin kısır döngüsü içinde bulunurlar. Bu kısır döngüyü kırmanın yolu ise yatırımlar için gerekli olan kaynakların dış borçlarla karşılanmasıdır (Savaş, 1986: 281). Sağlanacak dış kaynakla hedeflenen iktisadi kalkınma gerçekleştiği ölçüde sermaye birikiminde de artış olacaktır. Yatırım imkânının artmasıyla dışsal ekonomiler yaratılıp maliyet düşüşü sağlanacak ve verimlilik artışı ekonomik kalkınmayı hızlandıracaktır (Pirimoğlu, 1982: 47-48). Bu konudaki en çarpıcı örnek Doğu Asya ülkelerinde 1990-1997 yılları arasında ortaya çıkan ekonomik kalkınma mucizesidir ve bu ülkelerin ekonomik büyümesinde doğrudan dış borçlanma önemli bir rol oynamıştır (IMF, 1998: 86).

Dış borcun ekonomik açıdan yukarıda belirtilen olumlu etkilerine rağmen her zaman sermaye birikimine katkıda bulunacağı düşünülmemelidir ve globalleşen dünyada sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma için gerekli politika önlemleri alınmalıdır. Bu önlemler alınırken, dış borcun ülke ekonomisine zarar verdiğinin anlaşılması durumunda zararların azaltılması için gerekirse borç anlaşmaları iptal edilmelidir (Ambrose, 2000: 3).

III. DIŞ BORÇLANMANIN SINIRI

Borç yükü sorunu ve borçların sınırlandırılması günümüzdeki önemli konulardan birini oluşturmaktadır. 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde dış borç hacminin büyük boyutlara ulaşması, borç alan ülkelerde sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum gelişmiş ülkeler de dahil, pek çok ülkede borçlanmanın sınırı konusunu gündeme getirmiştir. Günümüzde pek çok iktisatçı borçlanmanın bir sınırı olması ve devletin buna uyması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü klasiklerin ortaya atmış oldukları ve borçların gelecek nesiller üzerinde yük teşkil edeceği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla günümüzde eğer hükümetlerin mali sorumluluklarının devam etmesi gerekiyorsa klasiklerin görüşüne geri dönmek bir zorunluluk halini almaktadır (Haller, 1985: 270). Bu nedenle ülkeler, dış borcun maliyetinin faydasını aşması halinde ve dış borcun ödeme gücünü zorlaması durumunda dış borçlanma üzerine sınırlamalar getirmelidirler (Bal, 1998: 35-37).

Dış borçlanma yoluyla sağlanan kaynakların rekabet gücü yüksek, verimli ve ülkeye döviz girişi sağlayıcı alanlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde dış borç geri ödemelerinde ve yeni dış kaynak bulma konusunda zorluklarla karşı karşıya kalılabilmektedir (Seyidoğlu, 1999: 699). Dış finansman kaynaklarına başvururken herhangi bir kriter göz önüne alınmaksızın dış borç geri ödemesinde bulunmak için borçlanılıyorsa, bu borçların ülke ekonomisine ve gelecek nesillere yük teşkil etmekten başka faydası olmayacaktır. Dış borçlanma olanaklarının kolaylaşmasıyla gerek Türkiye gerekse gelişmekte olan diğer ülkeler dış borçlanmaya giderken dış borcun ulaştığı boyutları ihmal etmişlerdir (Tandırcıoğlu, 2000: 12). Bu durum ise dış borç alan ülkelerdeki dış borçlanma politikalarının sağlıklı bir şekilde tespit edilip edilmemesi ile ilgilidir.

Özellikle 1990'larda dünyada birçok ülkede mali açıklar ve borçlanma üzerine sıkı sınırlamalar getiren dış borçlanma politikaları uygulanmıştır. Dış borçlanma politikaları konusundaki belli başlı örnekler Uygur'un yaptığı çalışmada şu şekilde sunulmaktadır. ABD'de 1990 yılında Bütçe Uygulama Yasası yürürlüğe girmiş ve ABD'nin borç stoku / GSYİH oranı 1995 yılında %50'den 2000 yılında %36'ya indirilmiştir. AB'de 1992 yılında Maastricht Anlaşması ile Ekonomik ve Para Birliği'ne katılmak isteyen ülkeler için kamu borç stoku / GSYİH oranını %60 ile sınırlandırılmıştır. Almanya'daki Temel Yasa'ya göre borçlanma ancak yatırım harcamaları için yapılabilmektedir. Kanada ise 1993 yılından beri bütçe dengesini hedeflemektedir. İngiltere'de 1997 yılında alınan karar gereği borçlanma ancak yatırım harcaması için yapılabilmekte ve borç stoku / GSYİH oranı %40 ile sınırlandırılmaktadır. Brezilya 2000 yılında Mali Sorumluluk Yasası'nı yürürlüğe sokmuştur. Bu yasa ile yerel ve merkezi hükümetlerin borçları üzerine üst sınırlar getirilmiştir (Uygur, 2001: 16-17).

A. Dış Borçlanmanın Sınırını Belirleyen Temel Kriterler

Ülkelerin dış borçlanma şeklindeki finansal kaynaktan optimal ölçüde yararlanabilmeleri, dış borçlanmanın ekonomilerine yük teşkil etmemesi ve dış borçlarının sürdürülebilmesi için, ekonominin masnetme kapasitesi, ödemeler bilançosu dengesi, dış borcun vadesi ve kısa ve uzun dönem dış borç servisi kapasitesi şeklindeki dış borçlanmanın sınırını belirleyen kriterlere göre bir sınır belirlemeleri gerekmektedir. Bu kriterlerle ilgili bilgiler aşağıda sunulmaktadır.

1. Ekonominin Masnetme Kapasitesi

Ülkelerin ne kadar dış borç kullanabileceklerini, dış borçları verimli kullanabilme kısıtları altında hesaplayan bir kriterdir. Ekonominin masnetme kapasitesi, dış borçlara ödenecek giderler (anapara ödemeleri + faiz ödemeleri = dış borç servisi) ile sınırlandırılmaktadır. Dış tasarrufların marjinal katkısı dış borçlara ödenecek gider haddine eşit olduğu zaman masnetme kapasitesinin tamamı kullanılmış olacaktır. Dolayısıyla dış borçtan yararlanan bir ekonomide bu tasarruflarda reel büyümenin sağlanması (gelir artışının gider artışından yüksek olması), bu borcun ödenip ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması açısından zorunludur. Gelir artışı gider artışına eşit olursa dış borç milli ekonomiye hiçbir yarar sağlamayacak, meydana gelen gelir artışı ancak dış borç faizini ödemeye yarayacaktır (Savaş, 1986: 90-92). Bu tezi savunanlara göre masnetme kapasitesi sınırının ötesinde borçlanmayı sürdürmek ekonomik açıdan net bir kayıptır. Çünkü bu sınırdan sonra borç alınması ülke içi kaynakların dış ülkelere aktarılmasına neden olmaktadır (Evgin, 2000: 7).

2. Ödemeler Bilançosu Dengesi

Ödemeler dengesine mali yaklaşım açısından dış borca sınır koyan bu kriter gere göre dış alem gelirleri ve giderleri arasındaki fark kadar dış finansmana başvurulmalıdır. Bu farktan daha fazla dış kaynağa başvurmak, alınan borcun verimli alanlarda kullanılmadığının ve ülkenin ödeme gücünün zayıfladığının göstergesi olacaktır (Tekin, 1988: 22).

Özellikle Latin Amerika borç krizinden sonra önem kazanmaya başlayan bu kriter, bir ülkenin dış borç düzeyinde bir yılda ortaya çıkan artış veya azalış ile o ülkenin ödemeler dengesi hesaplarının cari işlemler kısmındaki açık veya fazlalık arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Evgin, 2000: 10).

3. Dış Borcun Vadesi

Dış borcun vadesi, borç alan ülkenin dış kaynağa bağımlı olup olmadığının açık bir göstergesidir. Bu kriter gere göre, toplam dış borç stoku içinde kısa vadeli dış borcun artış hızı uzun vadeli borcun artış hızına eşitse ülke dış borçlanmanın sınırına gelmiş demektir (Ambrose, 2000: 1-4). Bu nedenle, kısa vadeli borçların toplam borç stoku içindeki payının artması, ülkeyi borç geri ödeme sorunuyla karşı karşıya bırakabileceği için tehlikeli bir süreçtir (Ulusoy, 2001: 123).

4. Dış Borç Servisi Kapasitesi

Dış borç servisi, cari yıl içinde ödenmesi gereken dış borç anapara ve faizleri toplamından oluşmaktadır. Bir ülkenin belirli bir yılda faiz, anapara ve yabancı sermaye kâr transferlerini karşılayabilme gücü, o ülkenin ödemeler bilançosu ve uluslararası rezerv durumuna bağlıdır. Eğer dış alem gelirleri dış alem giderlerinden yüksekse, bu fark dış borç servisi ödemelerinde kullanılabilir. Aksi halde dış borç servislerini karşılamak için ya birikmiş rezervleri kullanmak, ya da yeniden dış borçlanmaya gitmek gerekecektir. Yüksek dış borç servis oranı, ülkenin borçlarını geri ödeme kapasitesinin zayıflığına işaret etmektedir (Ünsal ve diğerleri, 1989: 45).

Dış borç servisi kapasitesinin değerlendirilmesinde aşağıda açıklanan kısa ve uzun dönem kriterlerden yararlanılmaktadır.

a. Kısa Dönem Dış Borç Servisi Kapasitesi

Gelişmekte olan ülkeler, borcu geri ödeme güçleri ölçüsünde yeniden borçlanma şansına sahip olurlar. Bu kriterler, borç verilen ülkenin ekonomik durumunun genel olarak değerlendirilmesini sağlar. Söz konusu temel kriterler şunlardır.

- *Dış Borç Stoku / GSMH*: Bu oran genellikle bir ülkenin kredibilitesinin ölçülmesinde kullanılan genel bir kriterdir. Dış borç stokunun GSMH'dan daha hızlı büyümesi, bu oranın yükselmesine neden olur. Dünya Bankası ve IMF kriterlerine göre dış borcun GSMH içindeki payı %50'yi aşmışsa ülke dış borçlanmanın

sınırına gelmiş demektir (Evgin, 2000: 10). Bu sınır aşıldığında ülke ekonomisi zorlanmaya başladığı için dış borca başvurma konusunda çok ihtiyatlı davranılması gerekmektedir (Ulusoy, 2001: 34-35).

- *Dış Borç Stoku / İhracat*: Bu oran, dış borç ödeme kapasitesini gösteren mal ve hizmet ihracatı gelirleriyle alınan borcun ne kadarının karşılanabildiğini göstermektedir. Bu oranın yükselmesi, ülkenin dış borca bağımlı hale geldiğinin ve ülkenin yurt içi üretimden ziyade yurt dışı tüketime yöneldiğinin göstergesidir. Dünya Bankası ve IMF kriterlerine göre bu oranın %275'i aşması halinde ülke çok borçlu olup dış borç sınırını aşmış demektir (World Bank, 1990: 24).

- *Dış Borç Servisi / GSMH*: Dış borçlanma yükünün önemli bir göstergesidir. Ayrıca GSMH'nin dış borcun anapara ve faizlerini ödeme kapasitesini gösteren bu oran, ülkenin yerel kaynaklarıyla elde ettiği gelirle ne kadar kendi kendine yeterli olduğunu belirlemede kullanılmaktadır. Bu kritere göre, dış borç sınırının aşılmaması için bu oranın GSMH'nin büyüme oranından küçük olması gerekmektedir (Glasberg and Ward, 1993: 703-719).

- *Dış Borç Servisi / İhracat*: Bu oran bir ülkenin mal ve hizmet ihracatı gelirlerinin ne kadarının borç servisi ödemelerine ayrıldığını ifade eder. Bu oran bir ülkenin borç ödeme kapasitesinin değerlendirilmesinde önemli bir göstergedir. Dünya Bankası ve IMF kriterlerine göre, bu oranın %30'u aşması halinde ülke dış borçlanmaya sınır getirmelidir (Evgin, 2000: 10). Bu sınırı aşan ülke ihracat gelirlerinin büyük bölümünü dış borçların ödenmesine harcayacağı için, ekonomik büyümeye yönelik projelerine fazla miktarda kaynak ayıramayacak duruma düşecektir (Mewally and O'Brien, 1994: 98-109).

- *Uluslararası Net Rezervler / Dış Borç Stoku*: Uluslararası borç ödemelerinde kabul edilen her türlü aktife uluslararası rezerv denir. Bir başka ifadeyle uluslararası rezervler; altın, konvertibl dövizler, konvertibl kısa vadeli özel ve resmi alacak senetleri, bonolar, tahviller ile IMF nezdindeki özel çekme hakları (SDR) ve diğer çekme kolaylıklarıdır. Tüm bu brüt rezervlerden kısa vadeli borçlar çıkarıldığında net rezerv miktarı bulunmaktadır. Uluslararası net rezervlerin dış borç stoku-na oranı, bir ülkenin dış borç ödeme kabiliyetini ve dış borcun maliyetini gösterir (Abit, 1999: 13). Ülke ekonomisi açısından bu oranın yıllar itibariyle büyümesi olumlu, küçülmesi ise olumsuz bir gelişmedir (Karluk, 1999: 165). Dolayısıyla bu kritere göre yıllar itibariyle bu oran küçülme gösteriyorsa dış borçlanmaya sınır getirilmelidir. Uluslararası rezervlerin büyük bir kısmının dış borçlardan oluşması, yabancı sermayedeki ani bir düşüş karşısında ülkenin ekonomik büyümesinde önemli rol oynayan sermaye mal ve hizmetlerinin ithal edilmesinde güçlüklerle karşılaşılmasına neden olabilecektir (Aktan, 1998: 361-362).

b. Uzun Dönem Dış Borç Servisi Kapasitesi

Yurtiçi tasarruf ve yatırımın GSMH içindeki payı ile ithalat ve ihracatın GSMH içindeki payı, uzun dönem dış borç yükü veya maliyetinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerdir.

Yurtiçi tasarruf ve yatırımların GSMH içindeki payının artması bir ülkenin uzun dönemde dış borcunu karşılayabilme kabiliyetinin arttığına bir göstergesidir. Bir ülkede tasarruf oranı arttıkça dış sermayeye daha az ihtiyaç duyulacak ve yabancı kaynaklara bağımlılık azalacaktır. Bu kriter açısından tasarrufların GSMH içindeki payı yatırımların payına eşit veya ondan büyükse dış kaynağa başvurulmaması gerekmektedir.

Uzun dönemde borçların başarılı bir şekilde ödenebilmesi, borç sarmalına girilmemesi için ihracatın GSMH içindeki payının, ithalatın ve dış borcun GSMH içindeki payından daha hızlı bir şekilde artması gerekmektedir. İhracattaki artış, ithalat fazlasının finanse edilmesi ve dış borcun ödenmesi için gerekli döviz sağlayacaktır. Aksi takdirde yeni kaynak arayışlarına gidilmesi kaçınılmaz olacaktır (Eroğlu, 1997: 148-150). Bu açıdan dış borca sınır getiren bu kritere göre, ihracatın GSMH içindeki payı, ithalatın ve dış borcun payından düşükse dış borç sınırlandırılmalıdır.

IV. 1980–2000 DÖNEMİ İTİBARIYLA TÜRKİYE’NİN DIŞ BORÇLARI VE SINIRI

Bu çalışmada, “Türkiye 1980-2000 döneminde dış borçlanmanın sınırını aşmıştır” şeklindeki hipotez dış borçlanmanın sınırını belirleyen çeşitli kriterler açısından test edilmiştir. Bu amaçla ulusal düzeydeki istatistik ve yayınlardan 1980-2000 dönemine ait yıllık veriler temin edilmiştir. Temin edilen veriler, değişim katsayısı, oranlar ve aritmetik ortalamalar kullanılarak analiz için gerekli olan istatistik veriler haline dönüştürülmüştür. Bu veriler dış borçlanmanın sınırını belirleyen kriterler açısından değerlendirilerek, Dünya Bankası, IMF ve bazı iktisatçılar tarafından ortaya konulan kritik değerlerle karşılaştırılmak suretiyle, ülke bazında dış borçlanma göstergelerine esas teşkil eden temel kriterlere göre analizler yapılmıştır (Emery and Finnerty, 1997: 362). Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular aşağıda sunulmaktadır.

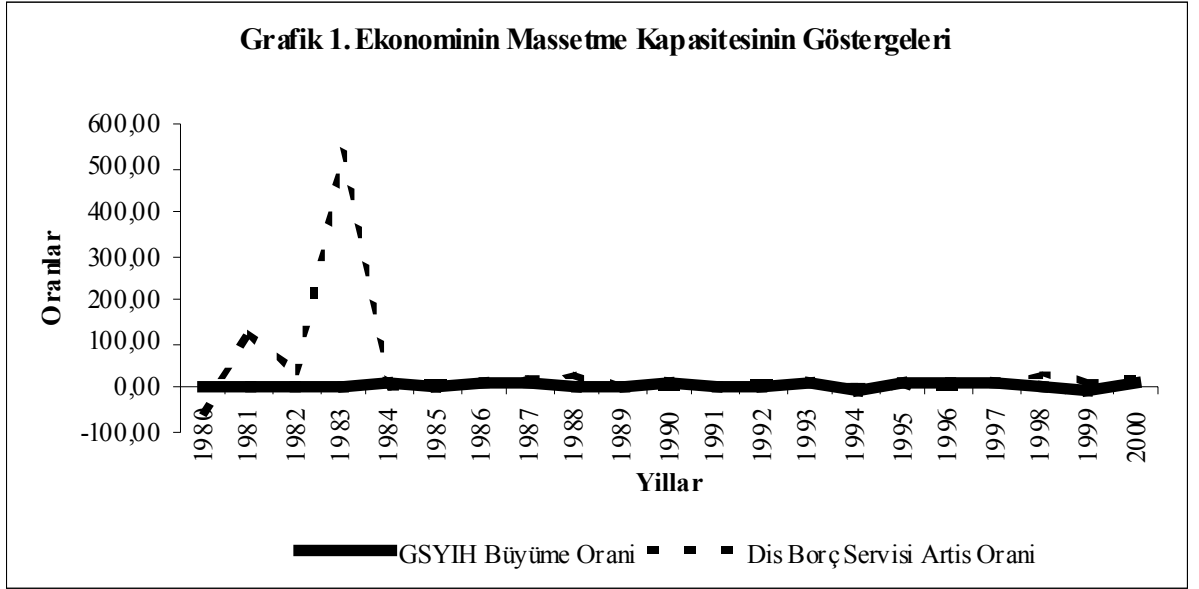
A. Ekonominin Massetme Kapasitesi

Ekonominin massetme kapasitesi için gerekli olan GSYİH’nin büyüme oranları ve dış borç servisi artış oranları Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1. Ekonominin Massetme Kapasitesi Göstergeleri (%)

Yıllar	GSYİH Büyüme Oranı	Dış Borç Servisi Artış Oranı
1980	-0.5	-54.1
1981	3.6	128.1
1982	4.5	32.6
1983	3.9	536.5
1984	6.0	2.7
1985	4.2	11.5
1986	7.3	11.1
1987	6.5	17.8
1988	4.7	29.7
1989	0.6	0.1
1990	9.3	1.1
1991	0.7	3.6
1992	5.0	10.6
1993	7.7	11.2
1994	-4.7	1.3
1995	6.7	6.4
1996	7.4	0.9
1997	7.6	8.7
1998	2.9	32.9
1999	-5.1	10.9
2000	6.1	19.7

Kaynak: HM ve DİE.

Borçlanma koşullarının kolaylaşmasına rağmen Türkiye’de zaman zaman ortaya çıkan krizler nedeniyle uluslararası mali piyasalardan borçlanma kapasitesi olumsuz biçimde etkilenmiş ve sağlanabilen krediler, ancak yüksek faizlerle elde edilebilmiştir. Bu yüksek faizli kredilerin geri ödemeleri nedeniyle GSYİH’den üretken yatırımlara ayrılması gereken pay giderek azalmıştır. Yani, sağlanan dış kaynaklarla üretken yatırımlar finanse edilmemiştir. Dolayısıyla, GSYİH’nın büyüme oranının ülke ekonomisine yönelik katkıları yıllar itibariyle gittikçe azalma göstermiştir. Dünyada dış borç krizinin yaşandığı yıllarda Türkiye’de, 1989 ve 1990 yıllarında yüksek miktardaki işçi dövizleri ve uluslararası rezervler dolayısıyla, 1994, 1995 ve 1996 yıllarında ise dış kredi notunun düşürülmesi ve 5 Nisan tedbirleri dolayısıyla dış borç servisi artış oranı GSYİH’nın büyüme oranından düşük olmuştur. Bu istisnai yıllar dışında genel olarak 16 yıllık dönem boyunca Tablo 1 ve Grafik 1’de görüldüğü gibi Türkiye’nin GSYİH’nın büyüme oranı, dış borç servisi artış oranının altında kalmıştır. Massetme kapasitesine göre bu oranlar birbirine eşit olduğunda ekonominin massetme kapasitesinin sınırına gelmiş demektir. Dolayısıyla Türkiye dış kaynak kullanımında massetme kapasitesi sınırını aşmış durumdadır ve sınır aşılmış olmasına rağmen hâlâ borçlanmaya devam edilmesi ülkeyi ekonomik açıdan net bir kayıpla karşı karşıya bırakmaktadır.

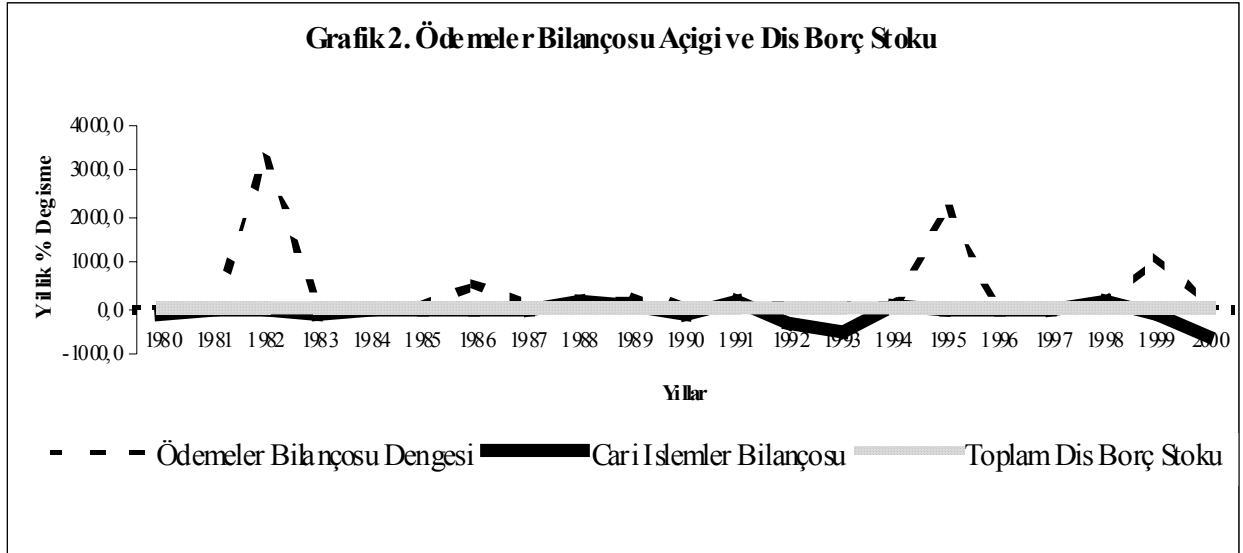
B. Ödemeler Bilançosu Dengesi

Borç yükü ve borçlanmanın sınırı ile ilgili bir diğer kriter olan ödemeler bilançosu dengesi ile ilgili istatistikî veriler yıllar itibariyle Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Ödemeler Bilançosu Açığı ve Dış Borç Stoku (Yıllık % Değişme)

Yıllar	Ödemeler Bilanç. Dengesi	Cari İşlemler Bilançosu	Topl. Dış Borç Stoku
1980	19.6	-141.1	16.8
1981	- 94.4	- 43.1	5.67
1982	3260.0	- 50.8	7.4
1983	9.5	- 101.9	5.3
1984	- 56.5	- 25.1	10.6
1985	8.78	- 29.6	23.2
1986	537.0	- 44.6	25.5
1987	32.6	- 44.8	25.2
1988	8.2	98.0	0.9
1989	210.3	39.8	2.5
1990	52.6	- 173.1	17.4
1991	- 21.3	90.4	2.9
1992	44.2	- 289.6	10.1
1993	79.2	- 560.4	21.1
1994	33.1	59.1	-2.6
1995	2161.1	- 11.1	10.0
1996	2.4	- 0.04	10.3
1997	26.4	- 0.08	6.5
1998	86.6	175.2	14.1
1999	1064.6	- 168.5	5.0
2000	55.4	- 621.9	1.6

Kaynak: HM, TCMB ve DİE

Kaynak: HM, TCMB ve DİE.

1980'li yıllardaki liberalleşme ile birlikte Türkiye'nin ithalat ve ihracatında hızlı artışlar olmuştur. Bununla birlikte sanayileşme yolunda bir ülke olarak ara ve yatırım malları ithalatındaki artışlar, cari işlemler bilançosu açıklarını ülke gündeminin ilk sıralarına yerleştirmiştir. Bu nedenle dünyada yaşanan küreselleşmenin etkisiyle Türkiye'de de kambiyo rejiminde ve dış sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu durum ithalat ve sermaye çıkışı sağlayan işlemler için gerekli döviz kaynaklarının uluslararası kuruluşlardan, ikili anlaşmalardan ve uluslararası para piyasalarından borçlanma yoluyla elde edilmesini kolaylaştırmıştır.

1981,1984 ve 1991 yılları haricinde ödemeler bilançosu fazlaları oluşmasına rağmen Türkiye'nin sürekli artan oranda borçlanması dikkat çekici bir durumdur. Çünkü, ödemeler bilançosu dengesi kriterine göre dış alem gelirleri ile giderleri arasındaki fark kadar dış finansmana başvurulmalıdır. Bu kriter açısından yukarıdaki tablo ve grafikte görüldüğü gibi Türkiye'nin dış borçlanmaya başvurmaması gerekmektedir. Bununla birlikte ödemeler dengesi hesaplarının cari işlemler kısmıyla dış borç düzeyi arasındaki ilişkiye bakılacak olursa, alınan dış borçların ödemeler bilançosundaki toplam gelirler kaleminde büyük yer tuttuğu görülmektedir. Bu durum 1988, 1989, 1991, 1994 ve 1998 yılları haricinde cari işlemler bilançosundaki sürekli açıkların dış borçla karşılandığının açık bir göstergesidir. Türkiye cari işlemler bilançosundaki açıkları azaltmak için ihracata ve döviz kazandırıcı işlemlere yönelmek yerine dış borca başvurmaya devam ederse, uzun dönemli perspektif açısından 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde görülen borç krizine sürüklenebilecektir.

Ödemeler bilançosu dengesine göre, ödemeler bilançosunun tüm kalemleri açısından Türkiye dış alem gelirleri ile giderleri arasındaki farktan daha düşük oranlarda borçlanmaya başvurmuştur. Dolayısıyla bu kriter açısından dış borçlanmanın sınırını aşmamıştır. Bu nedenle Türkiye kısa dönemde dış borç konusunda ödeme güçlüğüyle karşılaşacak durumda değildir.

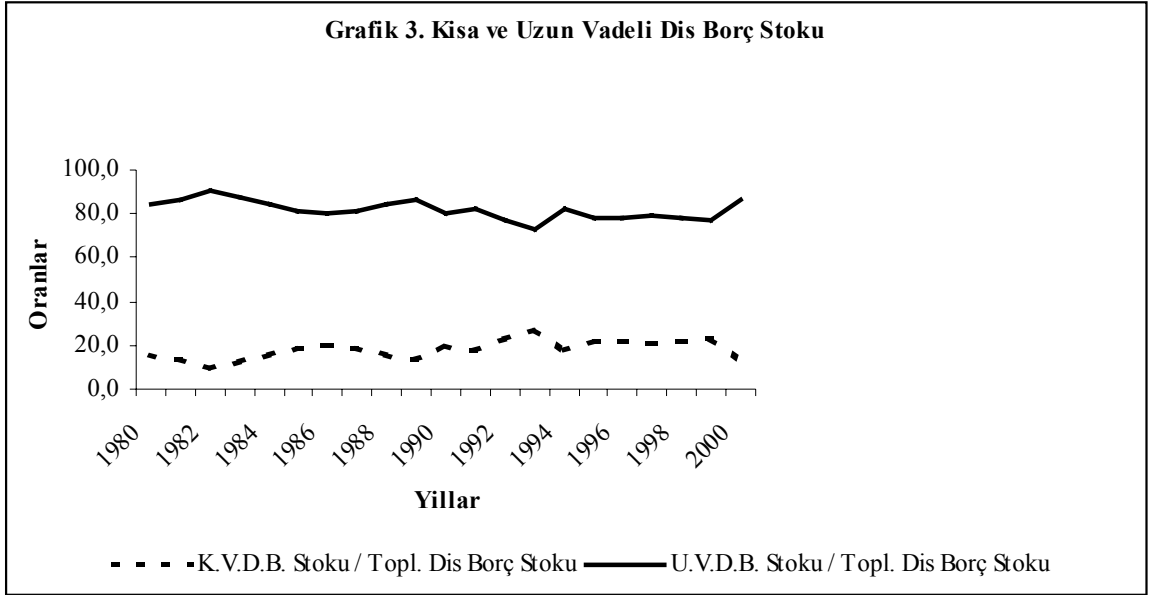
C. Dış Borcun Vadesi

Dış borcun vade yapısı ile ilgili kriterler Tablo 3 'teki gibidir.

Tablo 3. Kısa ve Uzun Vadeli Dış Borç Stoku (%)

Yıllar	K.V.D.B. Stoku / Topl. Dış Borç Stk.	U.V.D.B. Stoku / Topl. Dış Borç Stk.
1980	15.9	84.1
1981	13.1	86.9
1982	9.8	90.2
1983	12.1	87.9
1984	15.2	84.8
1985	18.5	81.5
1986	19.7	80.3
1987	18.9	81.1
1988	15.7	84.3
1989	13.7	86.3
1990	19.3	80.7
1991	18.0	82.0
1992	22.7	77.3
1993	27.5	72.5
1994	17.2	82.8
1995	21.4	78.6
1996	21.7	78.3
1997	21.2	78.8
1998	21.9	78.1
1999	23.1	76.9
2000	13.7	86.3

Kaynak: HM, TCMB

Dış borç stoku, kısa ve uzun vadeli dış borç toplamından oluşmaktadır. 1980-1990 döneminde dış borç stoku içinde orta ve uzun vadeli borçların payı, kısa vadeli borçların payından yüksek olmuştur. Ancak 1980'li yılların sonunda kısa vadeli borçlanmada artış görülmüştür.

1980-1985 döneminde IMF ile yapılan ikili görüşmeler, dış borç miktarının artışıyla sonuçlanmıştır. 1987 yılından itibaren Merkez Bankası'nın gerçekleştirdiği yüksek oranlardaki kısa vadeli borç ödemeleri sonucunda dış borç artış hızı yavaşlamıştır. Buna rağmen yine de kısa vadeli borçlarda 1989 yılından itibaren artış ortaya çıkmıştır. Bu dönemde transfer edilen dış kaynaklarla Türkiye'de yüksek kalkınma hızlarına ulaşılmıştır (Aktan, 1998: 357-358).

Ancak 1993 yılına gelindiğinde sürekli artan kamu açıklarının faiz oranları üzerinde yarattığı baskı ile kısa vadeli borç girişi artmış, bu borçlanma sonucunda yurtdışına kaynak transferlerinin boyutları çok büyümüştür. Bunu müteakiben iç talep baskısı hızlı olan, kısa vadeli dış borçla finanse edilen ve gittikçe bozulan bir ekonomi oluşmuştur (Evgin, 1994: 35). Türkiye'nin dış borç olanaklarının daraldığı 1994 yılından sonra dış borç stoku azalmış, ancak bu dönemde dış borç stoku içinde uzun vadeli borçların payı azalırken, kısa vadeli borçların payı artmıştır. 1990'lı yıllarda (1994 yılı hariç) kısa vadeli borçların uzun vadeli borçlardan daha hızlı oranda artması, ülkeyi borç geri ödeme sorunuyla karşı karşıya getirerek tehlikeli bir sürece girilmesine neden olmuş, borçların büyümeye katkısı azalmıştır. Tablo 3'teki verilere göre 21 yıllık dönem boyunca toplam borç stoku içinde kısa vadeli dış borçların ortalama artış oranı binde 8 iken, uzun vadeli dış borçların artış oranı binde 1 düzeyinde olmuştur. Bu nedenle Türkiye bu kriter açısından dış borcun sınırını aşmıştır. Zira 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde görülen borç krizi, kısa dönemli borç yükünün yüksek oranlarda olmasından ve yüksek faiz ödemeleri dolayısıyla pek çok gelişmekte olan ülkedeki yatırım oranlarının önemli ölçüde azalmasından kaynaklanmıştır. Türkiye de bu sürece girmiş görünmektedir.

D. Dış Borç Servisi Kapasitesi

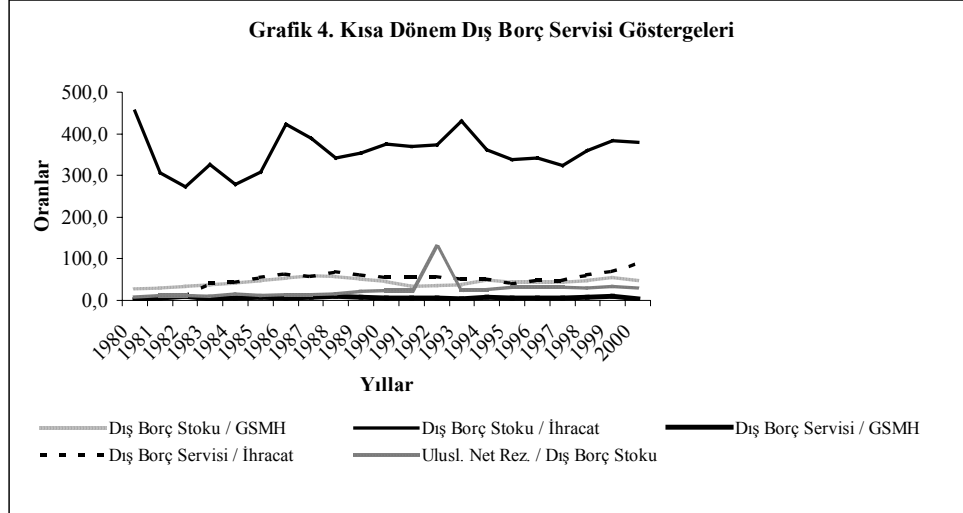
1. Kısa Dönem Dış Borç Servisi Kapasitesi

Kısa dönem dış borç servisi kapasitesiyle ilgili göstergeler Tablo 4'te görüldüğü gibidir.

Tablo 4. Kısa Dönem Dış Borç Servisi Göstergeleri (%)

Yıllar	Dış Borç Stoku/GSMH	Dış Borç Stoku/İhracat	Dış Borç Servisi/GSMH	Dış Borç Servisi/İhracat	Ulusl.Net Rezervler/Dış Borç Stoku
1980	27.8	454.6	2.3	6.2	7.7
1981	28.8	307.2	6.2	9.7	11.2
1982	33.3	273.2	9.1	10.2	12.1
1983	36.7	325.7	4.3	42.3	10.8
1984	42.2	279.5	5.6	43.5	16.7
1985	47.9	308.6	7.4	55.6	12.7
1986	54.0	423.3	6.7	62.3	13.3
1987	58.9	389.7	7.5	57.6	12.9
1988	57.5	341.3	9.6	70.1	15.8
1989	52.0	354.4	7.3	61.3	22.3
1990	44.5	376.4	5.7	56.2	23.2
1991	34.0	369.4	5.4	55.3	24.3
1992	35.0	373.3	5.2	57.2	27.4
1993	38.0	431.4	4.3	52.1	26.4
1994	50.1	362.3	7.8	51.4	25.1
1995	42.6	338.0	5.3	40.2	31.8
1996	43.3	342.8	6.2	49.1	31.3
1997	44.1	323.2	6.4	47.2	31.9
1998	46.9	359.2	7.9	61.2	29.8
1999	54.9	382.8	9.8	68.8	34.0
2000	47.4	378.6	4.3	89.2	29.4

Kaynak: HM, TCMB, DİE, DPT

Kaynak: HM, TCMB, DİE, DPT

-Dış Borç Stoku / GSMH: Dış borçların GSMH'dan hızlı artması, bu oranın büyümesine neden olur. Bu durum ise borç yükünün arttığına göstergesidir. Türkiye'nin Dış Borç Stoku / GSMH oranı 1980-90 döneminde sürekli artış göstermiştir. Bu orandaki artış borç yükünün de artmasına neden olmuştur. 1985-87 yılları arasında ihracatı yükseltmek, döviz girişlerini artırmak amacıyla uygulanan teşvik politikaları nedeniyle söz konusu oran sürekli olarak artış göstermiştir. 1988-89 dönemindeki politikalarla GSMH dolar cinsinden yükselmiş, dış borç stoku / GSMH oranı ise küçülmeye başlamıştır (Eroğlu, 1997: 146). 1990'lı yıllarda, özellikle 1993 yılında Türkiye'deki dış açık ve artan kamu harcamalarının reel gelir yerine iç borçlanmayla karşılanması ekonominin dengesini bozmuştur. 1994 yılında yapılan düzenlemelerden sonra dış borç stoku, GSMH içinde giderek artan bir paya sahip olmuştur. Tablo 4 ve Grafik 4'te görüldüğü gibi bu oranın büyümesi, ekonomik kalkınma için gerekli olan yatırımlara ayrılan payın azaldığının göstergesidir. Bu kritere göre dış borcun GSMH içindeki payı % 50'yi geçmişse ülke çok borçlu ülke kategorisindedir ve dış borçlanmaya bir sınır getirmelidir. Türkiye'de bu oran ortalama % 44 civarındadır ve bu gösterge açısından Türkiye borç sınırını aşmamıştır.

-Dış Borç Stoku / İhracat: Bu oran 1980-2000 döneminde çok yüksek gerçekleşmiştir. Dış borç stoku ihracat gelirlerini aşmış, ihracat gelirlerindeki artışın büyük bir kısmı dış borçların ödenmesinde kullanılmıştır. Bu kritere göre Türkiye'de bu oran % 357 olduğu için ülke çok borçlu olup borç sınırını aşmıştır. Buna göre Türkiye dış borca bağımlı hale gelmiş ve yurtiçi üretimden ziyade tüketime yönelmiş demektir.

-Dış Borç Servisi / GSMH: 1980-2000 döneminde bu oran, dış borç servisi (anapara + faiz) ödemelerinin çok hızlı bir artış göstermesinden dolayı yükselmiştir. 1980-2000 döneminde bu oran ortalama % 6 iken, GSMH'nın büyüme oranının % 4 olması, Türkiye'nin yerel kaynaklarla elde ettiği gelir açısından kendi kendine yeterliliğinin azaldığının, ekonomik büyüme için gerekli olan kaynakların borçların ödenmesinde kullanıldığının göstergesidir. Bu gösterge Türkiye'nin dış borçlanmanın sınırını aştığını yani, borçlanmanın maliyetinin, getirisinden yüksek olduğunu göstermektedir.

-Dış Borç Servisi / İhracat: Dışa açılma ve borç bulma olanaklarının artması sonucu bu oran 21 yıllık dönemde ortalama % 49.8 artış göstermiştir. 1988 ve 2000 yıllarında bu oran en yüksek seviyelerine çıkmıştır. Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen kritere göre dış borç servisi / ihracat oranının %30'u aşması halinde ülke çok borçlu olup borç sınırını aşmış olarak değerlendirilmektedir (Evgin, 2000:10). Bu durum, ihracat artış hızındaki yavaşlama ile birlikte cari işlemler dengesindeki fazlaların, kısa vadeli borçların ödenmesinde kullanılması sonucu dış borç servisinde görülen yükselişten kaynaklanmıştır. Bu gösterge açısından Türkiye dış borç sınırını aşmış bulunmaktadır.

Tasarruf yetersizliğinden kaynaklanan dış borç 21 yıllık dönemde sürekli artış göstermiş ve 1990'lı yıllarda finansal piyasalarda ucuz fon bulmak kolay olduğu için borcun borçla ödendiği bir dönem başlamıştır. Bu durum ekonomiyi o-

olumsuz etkilemiş ve gelecekteki borçlanma imkanlarını sınırlamıştır. İhracattan elde edilen gelirin yaklaşık yarısının dış borç servisine gitmesi, ülkedeki kaynak dağılımının bozulmasına neden olmuştur.

-Uluslararası Net Rezervler / Dış Borç Stoku: Bir ülke ekonomisi için bu oranın büyümesi olumlu, küçülmesi ise olumsuz bir gelişmedir. Türkiye’de 1989 yılına kadar azalan bu oran, 1988 yılından itibaren Türkiye’nin anapara ödemesi kadar borçlanma politikasını benimsemesi nedeniyle artış göstermeye başlamıştır. Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllarda bu oranın sürekli yükselmesi, genel ekonomik gelişmelerin olumlu olduğunun ve ülke için borç ödeme yeteneğinin yüksek olduğunun göstergesidir. Bu oran yıllar itibariyle artış gösterdiği için Türkiye bu kritere göre dış borçlanmanın sınırını aşmamıştır.

Kısa dönem dış borç servisi göstergelerine yönelik bütün istatistiki veriler göz önüne alındığında Türkiye’nin, dış borçlarda kısır döngüye girdiği gözlenmektedir. Bu durum ise Türk ekonomisinin ileriki yıllarda sıkıntıya girebileceğinin önemli bir işaretidir.

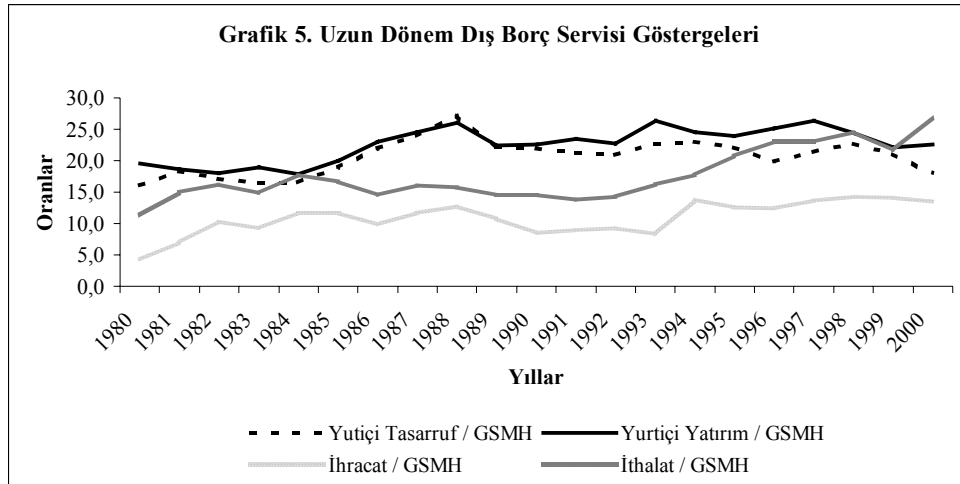
2. Uzun Dönem Dış Borç Servisi Kapasitesi

Uzun dönem borç servisi kapasitesiyle ilgili veriler Tablo 5 ’de gösterilmektedir.

Tablo 5. Uzun Dönem Dış Borç Servisi Göstergeleri (%)

Yıllar	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtiçi Yatırım/ GSMH	İhracat/ GSMH	İthalat/ GSMH
1980	16.0	19.6	4.2	11.3
1981	18.3	18.7	7.0	15.0
1982	17.1	18.0	10.3	16.2
1983	16.5	18.9	9.2	14.8
1984	16.5	17.9	11.7	17.7
1985	18.9	20.0	11.7	16.6
1986	21.9	23.1	9.8	14.5
1987	23.9	24.6	11.6	16.1
1988	27.2	26.1	12.8	15.8
1989	22.1	22.5	10.7	14.5
1990	22.0	22.6	8.5	14.6
1991	21.2	23.5	8.9	13.8
1992	20.9	22.8	9.2	14.3
1993	22.7	26.3	8.4	16.2
1994	23.1	24.5	13.8	17.8
1995	22.1	24.0	12.6	20.8
1996	19.8	25.1	12.5	23.1
1997	21.3	26.3	13.6	23.1
1998	22.7	24.4	14.2	24.5
1999	21.1	22.1	14.1	21.7
2000	18.1	22.6	13.5	26.9

Kaynak: DPT, DİE

Kaynak: DPT, DİE

-*Yurtiçi Tasarruf / GSMH ve Yurtiçi Yatırım / GSMH*: Tasarruf yatırımların kaynağıdır. GSMH içindeki tasarrufların payı ülke ekonomisinin gelişmesi açısından önemlidir. Yurtiçi yatırımların GSMH içindeki payı ise sermaye kaynaklarının kullanımının göstergesidir. Bu yönüyle üretim olanaklarının genişlemesi açısından önemlidir. Çünkü her yıl GSMH'nin ne oranda yatırıma, yani yeniden üretime ayrılabilirdiği ekonomik kalkınma açısından kritik bir öneme sahiptir. Genel olarak gelişmiş ülkelerde tasarrufların GSMH içindeki payının yatırımların payından yüksek ya da aynı düzeyde olduğu ve dolayısıyla bu ülkelerin dış kaynağa fazla bağımlı olmadıkları gözlenmektedir. Tablo 5'teki istatistiki verilere göre 1980-2000 dönemi itibariyle Türkiye'de tasarrufların GSMH içindeki ortalama payının (% 21) yatırımların ortalama payından (% 23) az olduğu, yani dış tasarruf açığının bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye, uzun dönemli kalkınma için dış kaynağa ihtiyaç duyan bir ülkedir. Dolayısıyla bu gösterge açısından Türkiye dış borç sınırını aşmamıştır ve dış kaynak ihtiyacına yönelik dış borç yük teşkil edecek boyutta değildir.

1980 yılında ekonomi politikasında yapılan büyük değişiklikle, kamu yatırımlarının sınırlı tutulmak istenmesi ve nitelik değiştirerek altyapıya yönelmesi, özel yatırımcıların belirli bir süre, yani 1980'li yılların ikinci yarısına kadar kararsız kalmalarına neden olmuştur. Politik ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle kamu yatırımlarının milli gelir içindeki payının azalması, bu yatırımların tamamlanmasını geciktirmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 310). 1989 yılından sonraki dönemde dış ödeme gücüyle karşılaşılmasına ve sabit sermaye yatırımları için gerekli olan ithalatı yapmanın kolay olmasına rağmen, GSMH'dan yatırımlara ayrılan payın ortalama % 25'i geçmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca, 2000 Yılı Programı'ndaki verilere göre, halen 1984 yılı öncesinde başlanmış ve henüz bitirilmemiş 273 önemli proje bulunmaktadır. Bunlar, toplam proje tutarının % 22'sini oluşturmaktadır (TOBB, 2001: III. Bölüm). Bu durum, alınan borçların üretken kaynaklara yönlendirilmediğinin göstergesidir. Böyle bir gösterge, dış borcun ülke ekonomisi açısından tehdit unsuru taşıyan bir nitelik kazanmaya başladığını ve uzun dönemde borç ödeme yeteneğinin azaldığını göstermektedir.

-*İhracat / GSMH ve İthalat / GSMH*: Dış borç sarmalına girilmemesi için ihracatın GSMH içindeki payının, ithalat ve dış borcun GSMH içindeki paylarından büyük olması gerekmektedir. 21 yıllık dönem itibariyle bu oranlar Tablo 5 ve Grafik 5'ten incelendiğinde ihracatın GSMH içindeki ortalama payının (% 11) ithalatın (% 18) ve dış borcun (% 9) toplam payından (% 27) çok düşük olması, Türkiye'nin kendisi için gerekli olan döviz karşılayacak güçte olmadığını, dış borç sarmalına girdiğinin ve dış borca sınır getirmesi gerektiğinin göstergesidir. Aynı zamanda bu durum uzun dönemde ülkenin kalkınmasının çok güç olduğunun ve dış dünyadaki kredibilitésinin azaldığının da belirtisidir. Bu nedenle borçlanma konusunda maliyet ve getiri hesaplarına göre hareket edilmesi gerektiği son derece açıktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkelerin iktisadi kalkınmalarında finansal kaynaklar, bir başka deyişle sermaye birikimi tartışmasız çok önemli bir yere sahiptir. Kalkınma için üretimin artırılması zorunludur. Ülkeler üretimlerini artırabilmek için ya yurtiçi finansal kaynakları kullanarak yeni yatırımlara girişecekler, veya yabancı yatırımcıları yatırım yapmaları yönünde teşvik edecekler, ya da yurtdışından borç almak suretiyle yeni yatırımları finanse edeceklerdir. Bu finansman araçları içerisinde en riskli olanı ve dikkatle kullanılması gerekeni dış borçlanmadır. Dış borç alınırken alınan finansal kaynaktan azami yararın sağlanabilmesi için ekonominin masnetme kapasitesi, ödemeler bilançosu dengesi, dış borcun vadesi, kısa ve uzun dönem dış borç servisi kapasitesi göstergeleri dikkate alınarak hareket edilmelidir. Alınan borçların doğrudan yatırımların finansmanında kullanılması yerine verimli olmayan başka alanlara kanalize edilmesi, borç ödemelerinde kullanılması çok kısa sürede bu borçların çevrilememesine neden olmakta ve ekonomiyi felce uğratmaktadır.

Dış borçlanmanın sınırlandırılmasının gerekliliğinden hareketle yapılan bu çalışmada “Türkiye 1980-2000 döneminde dış borçlanmanın sınırına gelmiştir” şeklindeki hipotez ülke bazında dış borçlanma göstergelerine esas teşkil eden temel kriterler kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar 1980-2000 döneminde Türkiye’nin ekonominin masnetme kapasitesi, dış borcun vadesi, dış borç stoku / ihracat, dış borç servisi / GSMH, dış borç servisi / ihracat, ihracat / GSMH ile ithalat / GSMH göstergeleri açısından dış borçlanma sınırını aştığını göstermektedir. Bununla birlikte, ödemeler bilançosu dengesi, dış borç stoku / GSMH, ulusl. net rez. / dış borç stoku, yurtiçi tasarruf / GSMH ve yurtiçi yatırım / GSMH göstergeleri açısından Türkiye’nin bu sınırı henüz aşmamış olduğu anlaşılmaktadır. Tüm göstergeler birlikte dikkate alındığında, dış borçlanma sınırının aşıldığını gösteren kriterlerin çoğunlukta olmasından dolayı “Türkiye 1980 – 2000 döneminde dış borçlanma sınırını aşmıştır” şeklindeki araştırma hipotezi kabul edilmiştir.

Genel olarak dış borçlanmanın sınırının ve 1980-2000 yılları arasında dış borçlanmanın sınırı açısından Türkiye’deki durumun, dış borçlanmanın sınırını belirleyen temel kriterler açısından analiz edildiği bu çalışmada elde edilen diğer sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Ekonominin masnetme kapasitesi kriterine göre dış borçlanmanın sınırını aşmış olmasına rağmen Türkiye’nin hâlâ dış borçlanmaya devam etmesinin ülkeyi ekonomik açıdan net bir kayıpla karşı karşıya bırakacağı gözlenmektedir.

- Türkiye cari işlemler bilançosu açıklarını kapatmak için ihracata ve döviz kazandırıcı işlemlere yönelmek yerine ülkeyi dış borç krizine sürükleyebilecek düzeyde dış borçlanmaya başvurmaktadır.

- 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de kısa vadeli dış borçların toplam borç stoku içindeki payının artması, ülkeyi borç geri ödeme sorunuyla karşı karşıya getirecek düzeye ulaşmıştır.

- Kısa vadeli dış borç servisi kapasitesi göstergeleri açısından Türkiye’nin büyük bir dış borç yükü altında bulunduğu ve dış borçlarda kısır döngüye girdiği gözlenmektedir.

- 1980-2000 döneminde GSMH içinde ithalatın ve dış borcun payının ihracatın payından yüksek olması, uzun dönemli perspektif açısından ihracattaki artışın borçları karşılama gücünü yitirdiğinin göstergesidir.

- Dış borçlanmanın sınırını belirleyen göstergelerin bir kısmı açısından Türkiye dış borcun sınırını aşmamış olmasına rağmen yine de oldukça büyük bir dış borç yükü altında bulunmaktadır. Her ne kadar bugün için dış borç servisi ödemelerinde bir sorun yaşanmamakta ise de böyle bir borç yükü ile Türkiye'nin yüksek riskli ülkeler arasından kurtulması olası görünmemektedir.

Bu sonuçlar dikkate alındığında aşağıda sıralanan önerileri geliştirmek mümkündür.

- Ekonominin masnetme kapasitesi sınırının aşılması nedeniyle ya dış borç alımının kısılanması ya da ülke ekonomisinin masnetme kapasitesini artırıcı orta ve uzun vadeli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu önlemler altyapının tamamlanması, işgücünü eğitici programlar uygulanması ve yatırımların dış piyasalara yönelik olarak artırılması yönünde olmalıdır. Aksi takdirde sağlanan dış kaynağın, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sürdürülmesine katkısı olmayacaktır.

- Türkiye ihracat ve döviz geliri sağlayan alanlara yönelik teşvik programları uygulayarak cari işlemler bilançosu açıklarını azaltmak suretiyle dış borçlanma kredibilitesini yüksek tutmalıdır.

- Ülke kısa vadeli dış borç yükündeki artışı azaltmaya yönelmelidir, aksi halde 1980'li yıllarda (özellikle Latin Amerika'da) görülen borç krizi sürecini yaşamak zorunda kalacaktır.

- Türkiye'nin kısa vadeli dış borç servis oranlarının yüksek olması, borç veren ülkeler açısından Türkiye'nin borçlarını ödeme kapasitesinin zayıf olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle Türkiye'deki politika belirleyicilerin ödemeler bilançosu ve uluslararası rezerv durumunu güçlendirmeye yönelik önlemler alması gerekmektedir.

- Uzun dönemli perspektif açısından tasarruf açığıyla karşı karşıya kalan Türkiye'de dış borçlanma konusunda maliyet ve getiri hesaplarına göre hareket edilerek dış borçlanmaya sınır getirilmesi gerekmektedir. Bunun içinde, günümüzde birçok ülkenin uyguladığı gibi anayasal zeminde dış borçlanmanın ekonomik denge ve gelişmeyi olumsuz yönde etki etmemesine dikkat edilmesi ve bu sınırı aşmamaya özen gösterilmesi ülkenin ekonomik geleceği açısından son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- ABIT, K. (1999), **Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Sorunu: Türkiye Üzerine Bir Uygulama**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 77s.
- AKTAN, O.(1998), “Türkiye’nin Dış Borçları”, içinde, A. ŞAHİNÖZ (der.), **Türkiye Ekonomisi: Sektörel Analiz**, Turhan Kitabevi, Ankara, ss.353-367.
- AMBROSE, S. (2000), “Multilateral Debt Burden” **Foreign Policy in Focus**, 5 (4), pp. 1-4.
- BAL, H. (1988), **Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı ve Türkiye**, Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi 16, Ankara, 126s.
- BBC NEWS (2001), “Japan Eases Pakistan’s Debt Burden” **BBC World Service**, 27 September, Thursday.
- CHENERY, H. and W. STROUT. (1966), “Foreign Assistance and Economic Dvelopment” **American Economic Review**, pp. 679-733.
- CLAESSENS, S. (1990), “The Debt Laffer Curve: Some Estimates” **World Development**, 18 (2), pp.1671-1677.
- CLARK, D. (1992), “Distribution of Official Development Assistance Among Developing Country Recipients” **The Developing Economies**, XXX (3), pp. 189-197.
- EL-SHIBLY, M. (1984), “Foreign Capital Inflow, Domestic Savings and Economic Growth: The Experience of Sudan (1960/61-1974-75)” **Journal of Economic Development**, 9, pp. 1225-145.
- EMERY, D. R. and J. D.FINNERTY. (1997), **Corporate Financial Management**, Prentice-Hall, New Jersey, 698p.
- EROĞLU, Ö. (1997), “Does Foreign Aid Work on Economic Development of Developing Countries” **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 2, pp.135-150.
- EVGİN, T. (1994), “90’lı Yıllarda Bütçe ve Bütçe Açığının Finansmanı” **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:5, Sayı:13, ss.35-151.
- _____ (2000), **Dünden Bugüne Borçlarımız**, Undersecretariat of the Treasury, Ankara, Turkey, Mimeo, 64s.
- FRY, M. J. (1986), “Terms of Trade Dynamics in Asia: An Analysis of National Saving and Domestic Investment Responses to Terms of Trade Changes in 14 Asian LDC’s” **Journal of International Money and Finance**, 5, pp. 57-73.

- GEDİKLİ, B. (1997), "Türkiye'de Dış Borçlar Sorunu ve İktisadi Büyüme" **Maliye Dergisi**, Sayı: 124, ss.24-31.
- GLASBERG, D. S. and K. B. WARD. (1993), "Foreign Debt and Economic Growth in the World System" **World Development**, 74 (4), pp.703-719.
- HALLER, H. (1985), (Çeviren, Salih Turan), **Maliye Politikası: Teorik Esasları ve Temel Problemleri**, Gür-Ay Matbaası, İstanbul, 450s.
- HEES, T. V., H. MEILINK and R. MARTIN. (1999), "Lifting the Debt Burden: Consequences of Africa" **ASC Seminars**, Leiden.
- IMF (1998), **World Economic Outlook**, October, Chapter III, Washington D. C.: IMF, 680p.435s.
- İNCE, M. (1996), **Maliye Politikası: Teorik Esaslar ve Temel Problemleri**, 5. Baskı, Seçkin Kitabevi, Ankara,
- KAMINARIDES, J. and E. NISSAN. (1993), "The Effect of International Debt on the Economic Development of Small Countries" **World Development**, 21 (2), pp.227-232.
- KARLUK, R. (1999), **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim**, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, İstanbul, 480s.
- KEPENEK, Y. ve N. YENTÜRK. (2000), **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul, 790s.
- MEWALLY, M. and M. D. O'BRIEN. (1994), "The Debt Servicing Problem of Some Asian Countries" **The Indian Economic Journal**, Volume: 41, Issue: 3, pp. 98-109.
- MORISSET, J. (1986), "The Impact of Foreign Capital Inflows on Domestic Savings Reexamined: the Case of Argentina" **World Development**, 17 (17), pp. 1709-1715.
- OTTANI, I. and D. VILLANUEVA. (1990), " Long-Term Growth in Developing Countries and Determinants: An Empirical Analysis" **World Development**, 18 (6), pp.769-783.
- PAPENEK, G. F. (1973), "Aid, Foreign Private Investment, Savings and Growth in Less Developed Countries" **Journal of Political Economy**, 81, pp. 120-130.
- PİRİMOĞLU, A. (1982), **Türkiye'nin Dış Borçları İle İlgili Bir Tahlil Denemesi (1963-1980)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 600, Erzurum, 130s.
- RAHMAN, M. A. (1968), "Foreign Capital, Domestic Saving: A Test of Hoavelmon's Hypothesis with Cross - Country Data", **The Review of Economics and Statistics**, 51 (1), pp. 123-130.
- ROSENSTEIN - RODAN, P. N. (1962), "International Aid For Underdeveloped Countries" **The Review of Economics and Statistics**, Volume: 43, pp.107-138.

- SANJIB, P. (1994), "An Analysis India's External Debt: 1972-1989" **The Indian Economic Journal**, 41 (3), pp.129-139.
- SAVAŞ, V. (1986), **Kalkınma Ekonomisi**, Beta Yayınevi, İstanbul, 470s.
- SEYİDOĞLU, H. (1999), **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 13. Baskı, İstanbul, 720s.
- SINGH, R. D. (1985), "State Intervetion, Foreign Economic Aid, Savings and Growth in LDC's: Some Recent Evidence, **Kylclos**, 38, pp. 216-233.
- SOSA, M. A. C. (1986), "External Finance in the Economic Development of The Philippines" **CB Review**, 38, p. 28-32.
- STONEMAN, C. (1975), "Foreign Capital and Economic Growth", **World Development**, 3 (1), pp. 11-26.
- TALHA, A. M. (2002), "Fareign Debt Burden: Who is Responsible?" **The Dawn Group of Newspapers**, 04 February, Monday.
- TANDIRCIOĞLU, H. (2000), "Türkiye'de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması" **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2 (2), ss. 1-20.
- TEKİN, F. (1988), **Uluslararası Maliye**, Anadolu Üniversitesi, İİBF Yayını, No: 57, Eskişehir, 255s.
- TEZEL, Y. S. (1995), **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayıncılık, No: 18, Ankara, 510s.
- TOBB (2001), **Savurganlık Ekonomisi Raporu**, III. Bölüm, BELGEnet.
- TÜRK, İ. (1992), **Kamu Maliyesi**, 1. Baskı, Turan Kitabevi, Ankara, 460s.
- ULUSOY, A. (2001), **Devlet Borçlanması**, Derya Kitabevi, Trabzon, 710s.
- UYGUR, E. (2001), "Enflasyon, Para ve Mali Baskı: İktisat Politikasında Geri Kalmışlık" **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl: 16, Sayı: 189, ss. 7-23.
- ÜNSAL, N. ve diğerleri. (1989), **Türkiye'de Dış Kredi Kullanımı**, Milli Prodük-tivite Merkezi, No: 380, Ankara, 125s.
- WORLD BANK (1990), **A Strategy For Managing Debt, Borrowing and Transfer Under Macroeconomic Adjustment: Turkey**, Washington D. C.,
- WORLDVIEWS (1997), "Africa's Debt Burden: Who Suffers? Who Benefits?" **Africa World Press Guide**, pp. 1-6.
- YAŞA, M. (1971), **Devlet Borçları**, 2. Baskı, Sermet Matbaası, İstanbul, 450s.
- ZILLIOĞLU, O. N. (1984), **Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu**, Ana-dolu Üniversitesi, İİBF Yayınları, No: 60 / 17, Eskişehir, 260s.